

*Музика Т. Є.,
orcid.org/0000-0002-2653-6108
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри мовознавства
Івано-Франківського національного медичного університету*

АНТРОПОЦЕНТРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

Анотація. У статті репрезентовано основні аспекти становлення та розвитку антропологічно зорієнтованого літературознавчого аналізу в сучасній українській науковій парадигмі, простежено витoki та розглянуто причини зародження цього методу як одного з перспективних векторів дослідження літературних текстів. Визначено домінуючі засади антропоцентричного вивчення художнього тексту, артикульовані сучасним літературознавством. Проаналізовано наявні в сучасному українському літературознавчому просторі дослідження у сфері літературознавчої антропології, виокремлено репрезентовані в них ключові елементи та позиції аналізу художніх текстів, базовані на засадах антропоцентризму. Простежено, у якому саме контексті науковці зверталися до людинознавчого прочитання художньої творчості, авторського «Я» та людинознавчих інтенцій, репрезентованих у художніх текстах. Встановлено, що проблема співвіднесеності антропології та літератури, антропологічних аспектів у літературі розглядається вже в літературно-критичних та філософських працях І. Франка, Д. Чижевського, які вважали авторське начало, біографічну складову частину художнього процесу одними з найважливіших позицій у структурі методології літературознавчого аналізу. Установлено, що важливим аспектом відчитання художнього тексту є «психологоспрямованість» (С. Михида) та літературознавчий психоаналіз, який має на меті репрезентувати художній текст як форму існування – оприлюднення – його автора. Закономірно, що під час вивчення літературних творів крізь призму людинознавчих інтенцій необхідно враховувати паралелі «автор – герой», «автор – читач», «автор – Інший», особливості їхньої художньої реалізації. І, звісно, дослідження у сфері художньої антропології передбачає врахування поглядів антропології, екзистенціалізму, релігії, герменевтики тощо. Акцентовано на необхідності цілісного й багатоаспектного осмислення образу людини в художньому тексті з урахуванням авторської концепції людини і художніх прийомів її реалізації як домінуючого принципу, репрезентованого в антропологічних студиях сучасного літературознавства.

Ключові слова: антропологія, літературознавча антропологія, людина, антропоцентризм, авторська концепція.

Постановка проблеми. У сучасному українському науковому просторі проблема розвитку та становлення антропоцентричного літературознавства заслуговує на особливу увагу. Адже тоді як у сучасних дослідженнях закордонних (американські, німецькі, російські, польські) учених літературознавча антропологія впевнено набуває статусу окремої дисципліни,

в українській літературознавчій площині ця методологія лише нещодавно розпочала прокладати собі шляхи. Проблема полягає насамперед у тому, що в українському науковому трактуванні антропологічної інтерпретації художнього тексту спостерігається термінологічна неупорядкованість, невизначеність у виробленні власної методики антропоцентричного аналізу тощо. Однак поступово ця методологія інтерпретування художнього тексту прямує до утвердження в літературознавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема антропоцентричного прочитання літературних текстів свого часу ставала об'єктом досліджень американських (В. Ізер), багатьох польських: М. Замбжицької, Е. Касперського, Є. Косовської, П. Марковського, Р. Нича, С. Савицького, російських (Є. Подорога) та інших науковців.

Останнім часом в українській літературознавчій парадигмі спостерігається пошук нових наукових зацікавлень, спрямованих до антропометричної інтерпретації художнього тексту. Так, у контексті дослідження окремих аспектів літературознавчої антропології українські науковці зверталися до аналізу вже наявних праць у цій галузі антропологічних знань, репрезентували власні погляди на домінуючі особливості та ключові принципи даної методології.

Мета статті – визначити витoki та розглянути причини зародження антропоцентрично зорієнтованого прочитання текстів художньої літератури, проаналізувати наявні в сучасному українському літературознавчому просторі дослідження, дослідити репрезентовані в них погляди науковців, виокремити запропоновані дослідниками вектори аналізу художніх текстів, базовані на засадах антропоцентризму.

У дослідженні використано дескриптивний метод та метод порівняльного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Варто відзначити, що окремі елементи антропологічно зорієнтованого українського літературознавства можна побачити вже в літературно-критичних та філософських працях І. Франка, Д. Чижевського й інших.

У зв'язку з посиленням уваги до антропологічних аспектів у літературі науковці дедалі частіше звертаються до творчості І. Франка як окремого джерела знань про співвіднесеність антропології та літератури. Так, М. Гнатюк у статті «До антропології літератури. Теоретичні погляди І. Франка» відзначає, що «антропологічні проблеми як теоретична концепція» і безпосередньо пов'язані з нею «проблеми психології творчості» [1, с. 20] постають у низці художніх, літературно-критичних та фольклорних праць мислителя, найповніше, на думку

літературознавця, репрезентовані у трактаті «Із секретів поетичної творчості».

І. Франко, який аналізував фізичні, теологічні й антропологічні науки, був переконаний, що останні «мають за предмет дослідження саму людину від самого початку її появи на землі і всі віки її історичного життя, в т. ч. нинішнє її життя, суспільний лад, внутрішні мотиви, діла, ідеали, до яких прагне» [2, с. 33]. Крім того, об'єктом зацікавлення антропології, отже, і потенційною сферою естетичного зображення, є «велика складність людських стосунків, величезна кількість причин і наслідків, що переплітаються між собою і породжують щораз нові причини і наслідки» [1, с. 18].

І. Франко наголошував, що проблеми антропології літератури є детермінантою вивчення й аналізу художнього твору. Дослідники відзначають, що «найпершою і специфічною особливістю антропологічних поглядів І. Франка є їхній тісний органічний зв'язок не просто з людиною загалом, чи з людиною як біологічною істотою, а з народом, а тоді вже з людиною, тобто з народом як певною цілістю» [3, с. 18].

У своїх літературно-критичних дослідженнях І. Франко роздумував і про авторське начало в художній творчості. Уважав, що для митця визначальними у творчому процесі є «власні могутні чуття і геніальна інтуїція»; «він [справжній поет] володіє «несвідомим майстерством»» [2, с. 55]. Згідно з Франковою концепцією автора, несвідоме є основою поділу художніх полотен на ті, які є плодом справжнього «вітхнення», і ті, які є наслідком «холодного, розумового, свідомого складання, голою технікою, дилетантизмом» [4, с. 64].

Як зауважує О. Бистрова, згідно з поглядами Д. Чижевського, антропологія є «геніально передбаченою міждисциплінарною когнітивною наукою», завданнями якої є «опис та вивчення системи знань, процесів обробки та переробки інформації, дослідження загальних принципів організації когнітивних (пізнавальних) здібностей людини в єдиний ментальний механізм і встановлення взаємозв'язку та взаємодії між ними» [5, с. 32].

Варто зауважити, що дослідники слушно відзначають, що у структурі методології літературознавчого аналізу Д. Чижевський чільне місце відводив біографічній складовій частині: «інтерпретація полягає головним чином на аналізі переживань письменника, але в той же час вивчається дух часу і історія літературних форм» [цит. за: 5, с. 31], був переконаний, що невід'ємним елементом історико-філософського тлумачення художнього тексту є саме особистісний контекст.

Важливим аспектом антропоцентризму в літературі, згідно з поглядами Д. Чижевського, є «цілісність та єдність людської істоти, глибина, складність і загадковість її буття» [цит. за: 5, с. 31]. Мислитель уважав, що людина «перебуває на межі двох сфер буття» – зовнішньої та внутрішньої; саме сфера внутрішня, сфера душевного, за Д. Чижевським, стає «ареною борні обох світів, на межі яких стоїть людина» [цит. за: 5, с. 33].

Літературознавець Т. Мейзерська відзначає, що, спрямовані на виокремлення емпіричного виміру філософських та літературознавчих явищ, дослідження Д. Чижевського скеровують до «категорії індивідуального, суб'єктивного досвіду, що також виявляється суголосним сучасним вимірам літературної антропології» [6, с. 312]. Нариси Д. Чижевського, на думку вченої, актуалізують потребу «цілопсихотілесного, чи гібридного (воднораз тілесно-чуттєвого, суспільно-культурного, понятійно-мовного) досвіду» [цит. за: 6, с. 312].

Розгляду психологічних компонентів літературознавчого аналізу присвячені дослідження літературознавця С. Михиди, репрезентовані у статті «Психопоетика й антропологія: проблема кореляції». Учений наголошує, що в сучасному розмаїтті методологій назріла необхідність пошуку концепції, де «психологічний компонент постулюється, а антропоцентризм, як джерельна база, стає визначальною особливістю» [7, с. 88]. Літературознавець виокремлює психологоспрямованість як одну з домінант новітнього літературознавства, відзначає «спільність об'єкта» психопоетики й антропології.

Науковець визначає психопоетику як «галузь літературознавчого знання, зосереджену на дослідженні психоструктури особистості письменника в діалектичному взаємозв'язку з особливостями художності його творів» [7, с. 88]. У процесі проведення аналізу авторських інтенцій він підкреслює, що поняття «митець», «письменник» у контексті розгортання літературно-мистецького процесу деформуються, видозмінюються, то «звужуються», то «розширюються», проте «неминуче все «обертається» навколо категорії «автор», який постає не лише як «психофізіологічний суб'єкт», а береться до уваги «творчий потенціал, реалізований у витворі мистецтва», тобто «суб'єкт плюс текст» або ж «людина-і-її-твор» [7, с. 88].

М. Моклиця в дослідженні «Антропологічний аспект літературознавчого психоаналізу» виокремлює з-поміж актуальних проблем розвитку сучасного літературознавства співвідношення психоаналізу й літературознавства й обґрунтовує принципову необхідність залучення психоаналізу до літературної площини, визначає місце антропологічного знання в цьому процесі.

Дослідниця слушно наголошує на специфічності дослідження красного письменства та людини, оприявленої в ньому, адже «художня література – це вербальна форма об'єктивації людської психіки, тобто тієї сфери людської істоти, яка безпосередньо ніколи не постає як науковий об'єкт» [8, с. 94]. М. Моклиця підкреслює інтердисциплінарний характер красного письменства, зазначає, що саме «література містить найбільше знань про людську психіку, про внутрішню і зовнішню, тобто соціальну людину, про людину загалом» [8, с. 94], що дає підстави позиціонувати красне письменство як «допоміжний об'єкт практично для кожної гуманітарної науки» [8, с. 94]. Література постає у процесі правильного відчитання художнього тексту (відшарувавши попередньо специфічну для сфери словесного мистецтва інформацію) джерелом людинознавства.

Учена акцентує на необхідності врахування авторської складової частини художнього дискурсу, адже літературознавчий психоаналіз як метод інтерпретації тексту спрямовує дослідження «до вивчення психіки автора від ключових образів його творчості» [8, с. 95]. На переконання дослідниці, літературознавчий психоаналіз сформувався насамперед як «психоаналіз особистостей авторів-письменників», адже «змістом літератури є життя її авторів». Отже, важливий міждисциплінарний аналіз, адже «змістовий рівень літератури неможливо охопити без тих знань, які накопичилися у філософії, психології, етнології і власне антропології» [8, с. 95].

Літературознавець З. Лановик у дослідженні «Біблійна антропологія: національні образи світу у Святому Письмі» позиціонує біблійні тексти як джерело великої кількості національних образів світу в антропологічній перспективі. Авторка обґрунтовує актуальність та необхідність дослідження Святого

Письма крізь призму антропологізму, адже Біблія – текст текстів – є своєрідним кодом націй, кодом світу, «Кодом Історії та Культури, Кодом Буття» [9, с. 79]. У Святому Письмі порушується проблема «націєтворення та співіснування більшості відомих на той час народів» [9, с. 77].

З. Лановик наголошує на важливості рецепції як чільному аспекті літературознавчої антропології: сприйняття й інтерпретація біблійних текстів «заломлюється» крізь призму національних перекладів – «шляхом трансформації й адаптації її етнокультурних / мовленнєвих структур у національне лінгвокультурне середовище» [9, с. 78].

Антропологічній теорії літератури М. Бахтіна присвячене дослідження літературознавця Н. Шляхової. Дослідниця розкриває особливості людинознавчої концепції вченого, наголошує на «радикально персоналістичному характері» літературознавчої методології М. Бахтіна.

М. Бахтін був переконаний, що мистецтво своєю проблематикою завдячує саме антропологічному характеру життя. У цьому плані віддає прерогативу гуманітаристиці, галузі якої, на переконання автора, є науками «про людину в її специфіці, а не про безголосу річ і природні явища» [за: 10, с. 145].

Н. Шляхова аналізує праці М. Бахтіна «Проблема тексту», «Автор і його герой в естетичній діяльності», виокремлює тезу про «діалоговість» людського пізнання, яка виявляє себе на різних рівнях (автор – герой, автор – читач, автор – Інший). «Первинною реальністю художньої творчості, за М. Бахтіним, – наголошує дослідниця, – є спілкування автора і героя» [10, с. 145], яке постає взаєминами двох свідомостей – з одного боку, «я», «іншого» – із другого, та яке поликане «знайти в людині людину». Визначальними компонентами художньої творчості, на думку М. Бахтіна, є матеріальний твір та психологічний процес творчості і сприйняття. Учений наголошував, що основний принцип інтерпретації полягає не у приведенні автора і дослідника до одного знаменника, а у принциповій унікальності кожної свідомості [10, с. 145].

Причини й особливості актуалізації уваги до людинознавчого компонента на зламі століть висвітлюють праці В. Табачковського: «Людина в есенційних та екзистенційних вимірах» (у співавторстві), «Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неєвклідової рефлексивності»» та інші.

В антропологічних рефлексіях В. Табачковського, репрезентованих у ґрунтовному дослідженні «Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неєвклідової рефлексивності»», осмислено проблему особистості у філософській та мистецькій площинах, здійснено аналіз феномену «досвіду-межі», акцентовано на значущості категорій антропології дитинства, статі, валеології тощо. Учений акцентує на «радикальній феноменологізації й антропологізації новоєвропейського типу філософування» [11, с. 29], зумовленій функціонуванням людинознавчих інтенцій, оформлених у своєрідній школі з різними напрямками антропологічних досліджень.

На особливу увагу з-поміж студій, присвячених антропологічному дискурсу в художній творчості, заслуговують праці Л. Тарнашинської, зокрема монографія «Сюжет доби. Дискурс шістдесятництва в українській літературі ХХ ст.» – перше ґрунтовне дослідження української літератури крізь призму літературознавчої антропології. Л. Тарнашинська визначає аналітичну антропологію літератури як «методологічний проєкт», «соборну метаметодологію», що синтезує в собі постулати філософської антропології,

соціальної антропології, антропології християнської, антропології культурологічної, естетичної антропології. На переконання дослідниці, літературознавча антропологія як «наукова рефлексія» охоплює «напрацюваннях різних концепцій людини – екзистенціалістських, персоналістських, психоаналітичних, феноменологічних, герменевтичних, філософсько-антропологічних, релігійних тощо», об'єднання яких становитиме базу аналітичної (когнітивної) літературознавчої антропології» [12, с. 112].

Аналізу художньої антропології прози М. Хвильового присвячена праця дослідниці В. Зенги «Художня антропологія прози М. Хвильового: герой як феномен культури», у якій авторка аналізує тексти М. Хвильового, людину, оприявлену в них, позиціонує як феномен культури.

У дослідженні Т. Музики «Антропологічні аспекти у прозі Василя Барки» проаналізовано творчість видатного діаспорного письменника крізь призму антропологізму, виокремлено домінантні особливості художньої репрезентації людини в романах митця. Дослідження художнього антропологізму в романах митця показало, що його «людинознавча парадигма сформувалася під впливом доленосних подій у житті; вона репрезентує його складний світогляд, філософсько-теологічний у своїй основі, що дає підстави визначати особистість митця як homo religiosus та homo cogitans» [13, с. 16]. Художні твори митця репрезентують «трансформацію та освоєння на художньому ґрунті принципів психологічної, політичної, соціальної, філософської та релігійної антропології, модифікованих у конструюванні ним художнього образу» [13, с. 17].

Висновки. Отже, літературознавча антропологія в європейській практиці є одним із перспективних й актуальних методів інтерпретації художньої літератури. Це засвідчує тематичний спектр наукових студій, присвячених проблемам антропоцентричного дослідження художнього тексту, увиразненню її категорійно-понятійного апарату і методологічних принципів, розроблених як у теоретичному, так і у практичному аспектах.

Незважаючи на численні дискусійні питання, проблематичні місця та лакуни, цей метод, який виник порівняно недавно в українській науковій парадигмі, поступово робить усе більше й більше кроків до утвердження права на існування як окремого напрямку серед теорій і практик осмислення феномену людини в контексті художньої літератури.

Основною метою антропологічних студій сучасного літературознавства є прагнення цілісного й багатоаспектного осмислення образу людини в художньому тексті на основі аналізу єдності авторської концепції людини і художніх прийомів її реалізації, що дає змогу увиразнити специфіку антропологічної рефлексії особі автора, висвітлити притаманний лише його художній манері образ людини.

Література:

1. Гнатюк М. На шляху до антропології літератури (теоретичні погляди І. Франка). *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна»*. 2009. Вип. 48. С. 17–22.
2. Франко І. Зібрання творів : у 50-ти т. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45 : Філософські праці / ред. тому В. Євдокименко ; упоряд. та комент. В. Горського, В. Литвинова, Г. Чабан. 574 с.
3. Пашук А. Філософський світогляд І. Франка : монографія . Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2007. 432 с.
4. Франко І. Зібрання творів : у 50-ти т. Київ : Наукова думка, 1981. Т. 32 : Літ.-критич. праці (1899–1901) / ред. тому Б. Деркач ; упоряд. та комент. Л. Кочубей, О. Мишанича, Ф. Погребенника. 518 с.

5. Бистрова О. Поетика Ф. Достоевського крізь призму українського літературознавства. URL: [http:// www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi).
6. Мейзерська Т. Антропологічна складова літературознавчої філософії Дмитра Чижевського. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Літературознавство»*. 2009. Вип. 27. С. 311–316.
7. Михида С. Психопоетика й антропологія: проблема кореляції. *Studia methodologica* / упоряд. І. Папуша. Тернопіль : Ред.-видавн. відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. Вип. 24 : Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології. С. 88–92.
8. Моклиця М. Антропологічний аспект літературознавчого психоаналізу. *Studia methodologica* / упоряд. І. Папуша. Тернопіль : Ред.-видавн. відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. Вип. 24 : Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології. С. 92–95.
9. Лановик З. Біблійна антропологія: національні образи світу у Святому Письмі. *Studia methodologica* / упоряд. І. Папуша. Тернопіль : Ред.-видавн. відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. Вип. 24 : Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології. С. 77–80.
10. Шляхова Н. «Бути – означає бути для іншого і через нього – для себе» (Антропологічна теорія літератури М. Бахтіна). *Studia methodologica* / упоряд. І. Папуша. Тернопіль : Ред.-видавн. відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. Вип. 24 : Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології. С. 144–148.
11. Табачковський В. Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності». Київ, 2005. 432 с.
12. Тарнашинська Л. Сюжет Доби: дискурс шістдесятництва в українській літературі ХХ ст. : монографія . Київ : Академперіодика, 2013. 678 с.
13. Музика Т. Антропологічні аспекти у прозі Василя Барки : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Чернівці, 2014. 19 с.

Muzyka T. Anthropocentric study of artistic text as a current problem in modern Ukrainian literature studies

Summary. The article presents the main aspects of formation and development of anthropologically oriented

literary analysis in the modern Ukrainian scientific paradigm, traces the origins and considers the reasons for the emergence of this method as one of the promising vectors of literary texts. The dominant principles of anthropocentric study of the literary text, articulated by modern literary criticism, are determined. The research in the field of literary anthropology available in the modern Ukrainian literary space is analyzed, the key elements and positions of the analysis of literary texts based on the principles of anthropocentrism are singled out. It is traced in what context the scholars turned to the anthropological reading of artistic creativity, the author's "I" and anthropological intentions represented in artistic texts. It is established that the problem of correlation of anthropology and literature, anthropological aspects in literature is already considered in literary-critical and philosophical works of I. Franko, D. Chizhevsky, who considered the author's origin, biographical component of the artistic process one of the most important positions in the methodology of literary analysis. It is established that an important aspect of reading a literary text is "psychological orientation" (S. Mykhyda) and literary psychoanalysis, which aims to represent the literary text as a form of existence – revelation – of its author. Naturally, when studying literary works through the prism of anthropological intentions, it is necessary to take into account the parallels "author – hero", "author – reader", "author – Other", the peculiarities of their artistic realization. And, of course, research in the field of artistic anthropology requires consideration of the views of anthropology, existentialism, religion, hermeneutics, and others. Emphasis is placed on the need for a holistic and multifaceted understanding of the image of man in the literary text, taking into account the author's concept of man and artistic techniques of its implementation as a dominant principle represented in anthropological studies of modern literary criticism.

Key words: anthropology, literary anthropology, man, anthropocentrism, author's concept.